

M T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

225

Title: *Siddhanta Chandrika*
With Com.

State

225

Incomplete

:	Siddhānta Chandroka	Title
:	:	Author
:	with Com.	Editor
:	:	Year, Vols.
:	১৯৯১ ২১৫১	Publisher
:	:	Remarks
225	:	:

स्य=

विदुषः

ब्रह्मण एव बुद्ध्यादि दर्पणप्रतिबिंबितत्वात्तदवच्छिन्नत्वाद्वाजीव्यपदेशभाकमिति नाद्वितीयत्वबोध इति भावः तथा च श्रुतिः सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म यो वेदो निहितं रूपं
ममिति ननु तर्हि बुद्ध्याद्युपाधिभिरेव सद्द्वितीयत्वमित्याशङ्कतत्त्वाल्लक्षणोक्तिमुपेयं परिहृतं तत्परीत्यादिना तस्य ज्योतिष उपरि विमपि अनिर्वचनीयं अत्र
शक्तिकं च तमिस्त्रमिव तमिस्त्रं स्वाश्रयवरकमेतानं कर्तुं अदः प्रत्यक्षादिप्रमाणसंनिधापितं त्रैलोक्यं स्वपरिणामभूतलोकत्रयशरीरं विराजसं चात्मनोप्युपलक्षणमेतत्
विविच्य प्रतिपदार्थभेदं प्रकल्प्य दर्शयति प्रत्यामयति अनेन विरोधकत्वमुक्तं तथा बोधाधीनामाविद्यकत्वेन मिथ्यात्वान्न तैरपि सद्द्वितीयत्वमिति भावः अनेन त्र
कारपरिणाम्यां अविद्याधिष्ठानत्वरूपविवर्तोपादानत्वज्योतिः परामर्शितत्वं दृष्टं च तस्यैव भासनक्षमचित्त्वरूपलब्धसावर्जनिबोध्य सर्वकर्तृत्वरूपनिमित्तत्वस
कृतसदभिन्ननिमित्तोपादानत्वपर्यवसितं तदल्लक्षणमुक्तं भवति तथा हि श्रुतिः तदात्मानं स्वयमुक्तुतेति एव चार्थात्तत्त्वदवाक्याधेदिश्रुतः उपक्रमगतं चित्रप

दीपः कोपिसमिधेस्नेहदशाधारहीनमस्यंदः यस्य किल किमपि कज्जलमभवज्जगदुत्तमदुत्तपिचंडं ४
इदं यथायोग्यं सर्वत्र संवध्यते तथा हि वायुनसंगोचरस्य स्वप्रकाशचिदुकरसात्मतत्वं स्वतश्चित्रं विभुं चिदानंदरूपयुतमिति श्रुतेः तस्य चासंगाद्वितीयस्य प्रतिबुद्ध्यादिप
र्यवर्तनंततोपिचित्रं तस्मिन्नेव चाज्ञानविशोधिनि अज्ञानाश्रयत्वं ततोपिचित्रं अज्ञानस्य च स्वतो निःसत्तास्फूर्तिकस्य त्रैलोक्यात्मनास्वप्रकाशकत्वं ततोपिचित्रं अर्थो
तरे तु लोकि कदीपादिज्योतिषोऽहोत्रिमत्वं चित्रं तस्यैव कस्य अनेकगुहानिहितत्वं ततोपिचित्रं तस्मिंश्च तमिस्त्रविशोधिनि तमिस्त्राश्रयत्वं ततोपिचित्रं तमिस्त्रस्य च दर्शने
विशोधिनी विविच्य त्रैलोक्यप्रदर्शकत्वं ततोपिस्तराचित्रमिति इह च ज्योतिषोऽहोत्रिमत्वं चित्रं निहितमिति प्रत्यक्तोक्त्या प्रपंचस्य ब्रह्मविवर्तत्वं तदज्ञानपरिणामत्वोक्त्या
च सांख्याभिमतं पुरुषानात्वं वैशेषिकाद्यभिमतमीश्वरतादृश्यं तत्कल्पितं प्रधानपरमाणुपादानत्वं च एको देवः सर्वभूतेषु गुणैः सत्त्वं रूपं प्रलिनृपो बभूव इत्यादिना
याभिः पुरुषपर्ययते माया तु प्रकृतिविद्यान्मायिनं तु महेश्वरमेत्यादिश्रुतिविशोधानिस्तमिति वेदितव्यं ३ ननु जीवाभेदे परस्य पारतं व्याघ्राणादिदोषजाग
राद्यवस्थास्मृतादिभोगाय ततोऽक्रांत्यादि क्रिया प्रमुखं सांसारिकधर्मप्रसक्त्या मायानियंत्वेन जगन्निर्मातृत्वानुपपत्तिरित्यत आह दीप इति कोप्यस्यैव अस्पंदः
उत्क्रांत्यादि क्रिया सामान्यभूतः निष्कलं निश्चियमित्यादिश्रुतेः दीपयति स्वभासास्त्र्यादीनि ति दीपः परमात्मा तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सवमिदं वि

भातीति श्रुतेः स्नेहदशाधारहीनं स्नेहोरागः द्वेषादेरप्युपलक्षणमेतत् दशाखाल्यादिर्जगरादिश्च आधारः स्मृतादिभोगाय तनं एतैर्हीनं यथास्यात्तथासमिधे प्रकाश्याध
र्मासंस्पर्शितया इधे प्रकाशते निरवद्यं निरंजनं नांतः प्रज्ञं न बहिः प्रज्ञं नोभयतः प्रज्ञं न प्रज्ञानपनं अकायमब्रणमवागमनः अजायं पुरुषः स्वयं ज्योतिरिति श्रुतेः अमं
भावः जीवाभेदे परस्य किं निष्कृष्टचित्त्वरूपे सांसारिकत्वापत्तिरुत विबलविशिष्टे नाद्यः जीवतधुर्मावभासकस्य तस्य भास्यधर्मानाश्रयत्वात् न द्वितीयः उ
पाधोः प्रतिबिंबपक्षपातित्वादि विद्याप्रतिबिंबभूतजीवगतोपाधिकधर्माणामिदं भूतेष्वरासंस्पर्शेन तस्य स्वातंत्र्याविद्यातादिति ननु प्रमेव जगदाकारेण
ये परिणमतां किंमविद्येत्याशंभ्याह यस्येत्यादि यस्य आत्मदीपस्य आश्रयविषयत्वसाधारणीषष्ठी किमपि अपूर्वकज्जलं अविद्यालक्षणं अद्भुत
पिचंडं सर्वोच्चैर्गर्भजगदुत्तमहिरण्यगर्भज्जगदुत्तमवत् किलेति श्रोतप्रसिद्धौ अयमपि संधिः न तावत् ब्रह्मणः कस्येन परिणामः प्रपंचातिरेकेण ब्रह्मासौ

विस्तृजति यदैव भुवनं व्योमि चिन्मात्मिका लिका कचित् परितो ब्रह्मवृत्ते ब्रह्माद्यभिधानफलमुत्तमं उक्ता
वप्रसंगात् नाप्येकदेशतः निष्कलमिति तन्निरवयवत्वश्रुतिव्योकोपात् तस्मात्तस्य मायां लुप्रीकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरमिति श्रुतेर्मायाद्वारा विवर्तोपादा
नत्वं मेव युक्तमिति अत्र कोपीत्यनेन ब्रह्मणोपितेलादिस्नेहवर्तमानसाक्षेपसंस्पंदप्रसिद्धीपवैलक्षण्यं सूच्यते किमपि त्यनेन मायाकज्जले प्रसिद्ध
कज्जलवैलक्षण्यमिति ४ ननु हिरण्यगर्भः स आसीत् आदिकर्तृसंभूतानां ब्रह्माद्येसंभवतेत्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यो हिरण्यगर्भस्य स्वरूपावगमात्
किंतदतिरिक्तब्रह्मणः स्वरूपकल्पनयेत्यत आह विस्तृजतीति चिन्मासि चिदिति नाम संज्ञायस्य तस्मिन् व्योमनि आकाशेकाचित् अपरिच्छिन्नत्वापि
दाकाशस्यावरणसमर्था कालिका पराशक्तिरूपामाया मेघमालाचयेव सगी घृष्टेण भुवनं घर्भं दृष्टं भुवनात्तत्कविं राजं जलं च विस्तृजति विषदादि स्वरूपसं
तक्रमेण विविधं सज्जति तस्माद्वा एतस्माद्वात्मन आकाशः ० पृथिव्यादिभूतः वर्षति च यत्तदानीं तस्य संबन्धात्तदैव ब्रह्माद्यभिधानफलमुत्तमं उक्ता ब्रह्मस्य

न्यभिधानामियेषां हिरण्यगर्भविराट् देवर्षिनरतिर्गंगादीनां त एव फलावः श्रुतः मंडकाः भेकाः परितः प्रवृत्तमानाः इत्थंच योज्यं त्वाणं विद ० तस्मै हिरण्यगर्भे ज्ञान
यामानपूर्वमित्यादिश्रुतिभ्यो हिरण्यगर्भादीनामीश्वरसृज्यत्वं तदधीनं ज्ञानवत्त्वावगमात्तेषां सर्वस्वपृथक् उदाहृतश्रुतिस्मृत्योस्तद्विराडादिमात्रसृज्यत्वं
परत्वमिति भावः ननु तन्मज्ञानं मानग्राह्यं न बा आद्ये प्रामाणिकस्य तज्ज्ञाननिर्वर्त्यत्वात्संभवः द्वितीयेन पुण्यवदसतः तस्य जगदुपादानत्वानुपपत्तिरिति
त्याशंक्याह - सविधेयमिति - सविधेयमिदं प्रत्यक्कादिति निकटेऽपि उपोपसर्गः सामीप्येन तत्रती चेति तत्तत्केन भसिकश्चित् अघटितघटनापटीयान् कालिमा अज्ञ
नलक्षणं नैव न्येदं द्रव्यं अहमज्ञ इत्याकारेणानुभूयते न चित्सर्वजनीमानुभवसिद्धत्वात्तदधितथाच ज्ञानस्य साक्षिप्रत्यक्षसिद्धत्वात् न मानग्राह्यत्वं स
क्षिणोभ्रमसाधारणस्य मानत्वाभावात् नाप्यसत्त्वं असतः प्रत्यक्षाविषयत्वादिति भावः ननु च तदज्ञानं चिदात्मनो भिन्नमभिन्नं वा आद्ये द्वैतापत्तिः

सविधेयमिदं द्रव्यं ननु चिदात्मनो भिन्नमभिन्नमिति कालिमा कश्चित् सह तेन विचारमसौ सृजति च नृपाणि कोटिश्चित्रं
द्वितीयेतस्य नित्यत्वापत्तेरनिर्मेष्टप्रसंगः ज्ञानाज्ञानयोरैक्यानुपपत्तिश्च भिन्नमभिन्नत्वं तु विरोधादसंभवति किंच भिन्नत्वं तस्य भावत्वे अहमज्ञ
इति न भर्त्सोऽस्ति त्विदं धीविषयत्वानुपपत्तिः अभावजगदुपादानत्वानुपपत्तिरित्याशंक्याह - सह इति असौ कालिमा विचारभावाभावे निरूपणं न सहत
भेदाभेदादनाकथंचिदपि निर्वक्तुमशक्यत्वात् भावस्य त्वेव न भर्त्सोऽस्ति त्विदं धीविषयत्वेनाधर्मोदिवदिष्टमेव न ह्यहमज्ञ इत्यनुभूयस्य ज्ञानसामान्याभा
वो विषयः धर्मप्रतियोगिज्ञानसत्त्वे विषयाभावेन तदसत्त्वं च सामान्यभावेन तस्य दुर्ग्रहत्वात् नापि ज्ञानविशेषाभावेन तद्विषयः अत्र ज्ञानत्वस्यैव प्रति
योगितावैषेदकत्वानुभवादि भावः पक्षांतरे विचारविहगसंचारं न न ज्ञानस्य भावस्यैव त्वेपि सत्यस्य प्रपंचस्याधेयत्वं तत्कार्यत्वानुपपत्तिरित्याशंक्य य
वहिदैतमिव भवति तदितर इतरं पथ्यति तस्य त्रय आवसथाः त्रयः स्वप्ना इत्यादिश्रुतेः प्रपंचो मिथ्या इत्येवाहुः किर जतवददित्यनुमानाच्च प्रपंचस्य स

तत्त्वाभावनिश्चयादज्ञानकार्यत्वेन किंचिद्विधाधकमित्याशयवान् आह - सृजति चेत्यादि - कोटिवाः असंख्यजातीयानि रूपाणि कर्मकरणान्युत्पत्तिभ्यां ज्ञान
पात्मकं जगत् अन्यत्र नीलपीतादिचित्रं अद्भुतं यथा स्यात्तथा सृजति - चकारः पूर्ववाक्यार्थसमुच्चये - इत्थंचानिर्वचनीयत्वे सति कार्यमात्रोपादानत्वमज्ञान
लक्षणं सूचितं - आत्मवारणाय सत्यं - आवेद्यासंबंधादिवारणायोत्तरदलं - तत्र मदादिवारणाय मात्रत्वं - अत्र कश्चिदित्यनेन दूरे कदृश्यविहगसंचा
रसहिष्णुत्वात्तरानारंभकनभोनेत्येव लक्षणं सूच्यते ननु ब्रह्मणो जगद्विर्तेपादानत्वे सर्पद्यधिष्ठानरज्ज्वादिबद्धादिवेद्यतापत्तिः न च रूपाद्यभावे
नायोग्यत्वात्तदनापत्तिस्तस्मै हि द्वियकल्येडिकाध्यासाधिष्ठानत्वानुपपत्तिरित्याशंक्याह - दिव्येति - महेंद्रजालिकः महेंद्रजालिकारव्यमायया युक्तः अर्थात्
श्वेतुरुषविशेषः आदौ सर्गार्थं सत्तमयेदिविद्योतनात्मके स्वरूपेन भसि चरत्स्मसूत्रं सूक्ष्मभूतोपाधिकं हिरण्यगर्भं सृष्ट्वा तदुच्यते अथानंतरं त

दिवि सूक्ष्मसूत्रमदोतस्मिन् विंशकटकटाहमथ तत्र समुद्रवनादीन् दर्शयति महेंद्रजालिकः कोटु १
स्मिन् सूक्ष्मसूत्रे सुविंशकटं अतिविशालं वृद्धाहं ब्रह्मांडवारीरं विराजं प्रसिद्धं कटाहं च दर्शयति तत्र कटाहे समुद्रवनादीन् दर्शयति सकोटिचित् दर्शयितुं रधिष्ठानभूतस्य
रूपाद्यभावाच्चक्षुरादिप्रत्यक्षेणादुरधिगमत्वं - अतएव च न द्यायलिंगादियाहाभावादनुमानादिनादुरधिगमत्वं सूच्यते - महेंद्रजालिको हि प्रथममाकाशे स
हस्रं तत्र प्रसार्य तदुपरि दर्शयति महाकटाहे समुद्रादीन् संभावितानपि दर्शयतीति प्रसिद्धं - इदमत्राभिसंहितं - किंब्रह्मणः सोपाधिकस्य चक्षुरादिवेद्यत्वमापा
द्यते किंवा निरुपाधिकस्य - नाद्यः सर्पद्यधिष्ठानरज्ज्वादेरिदं त्वेनैव प्रपंचाद्यधिष्ठानस्य ब्रह्मणः सन्घटः स्फुरन्पट इत्याद्यनुभवे सत्त्वादिना विषयस्य
पृत्वान्न द्वितीयः रूपाद्यभावेन तदयोग्यत्वात् - न च क्षुपापश्यति कश्चनेन नमिति श्रुतेः न चेंद्रिययोग्यमेवाध्यासाधिष्ठानमिति नियमः अथा

अज्ञानेकां लोहितपुष्पकं बद्धी प्रजां जनयतीति सारं अज्ञाने को जुषमाणो नुशते जहाते नो मुक्तमोगाममो न्युदितश्चेत्

सं.

ग्यस्याधिनभसो नैत्याद्यध्यासाधिष्ठानदर्शनात् तदुक्तं भगवता भाष्यकृता अप्रत्यक्षेपि ह्याकाशो वा लासिलमलीनतद्विषये ध्येतीति श्रुतेश्च आरामम
 स्पपश्यंति न तं पश्यंति कश्चनेति एवं तत्पदार्थस्वरूपलक्षणपरीक्षाभिः संक्षेपतो निरूप्य वक्ष्यमाणमहावाक्याद्योपयोगितया ब्रह्मण्यमाययाजी
 वभावसाक्षिप्रदर्शनमुखेन त्वंपदार्थानि रूपयति जरगेति काचिदतर्कानेकैरातिक असती अपरमार्थभूता माया स्वैरिणविजरा अनदिः अज्ञानेका मिति श्रु
 तेः प्रकृतिपुरुषचैव विध्यग्राही उभावपीति स्मृतेश्च अन्यत्र ब्रह्मा ईदृशी सत्यपि परस्य पुरुषस्य परमात्मनः अन्यपुरुषस्य च गुणान् सत्त्वादीन् लोहितपुष्पक
 ४ ग्रामिति श्रुतेः सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृति संभवा इति स्मृतेश्च अन्यत्र कृत्रिमलावण्यादिगुणान् संदर्श्य सम्यक् स्वतत्त्वप्रतिषेधान निरवकशियथास्या
 तथा विषयतर्कसमर्थसंगविनेवैकस्यासंगत्वाद परस्य च वंचनीयत्वात् संबं विनेव हसितैः हसितवदनायाससंहितैः जगिरादिविज्ञेयैः हासैश्च सर्वस्वपूर्ण
 जरकाचिदसती संदर्श्य गुणान् परस्य पुरुषस्य संगं विनेव हसितैः सर्वस्वहरति हंत किं ब्रूमः अचिरापि पुमान् ब्रह्मादाश्चोचति मायापि
 शाचिकाक्रांतः पश्यति बहुदुस्वप्नान् भयमंचति यत्र पंच भूतेभ्यः
 मात्मा स्वरूपं समग्रधनं च हरति जीवभावेन परिच्छिद्यापलपति अपहरति च हंते खेदे किं ब्रूम इत्यनेन नैतन्यमुक्तस्य निरतिशयानंदेकरसस्य त्रिविधप
 रिच्छेदविधुरस्यासंगमस्य प्रकाराचि त्वरूपस्यापि परस्य ब्रह्मणो ब्रह्मोदुःखबहुलः परिच्छिन्नो देहो दयमनो बुध्यादिसंबन्धो मूढो हमित्यादि जीव
 भावमनुभावयंती हंत महामायेयं अधटितघटनापटीयसी परमाश्रयेन रूपं ध्वन्यते परस्यैव मायया जीवभावमापन्नस्य संसरणप्रकारमुखेन ल
 पद्वाच्यार्थं दर्शयति अचिरप्यादिना शुचित्वरुक्तो विद्यातत्कार्यैरसंस्पृष्टः पवित्रश्च असंगो ह्ययं पुरुषः शुद्धमपापविह्वलित्यादि श्रुतेः इदं वि
 शेषोपि पुमानात्मा प्रसिद्धः कश्चन पुरुषश्च प्रमादात् स्वरूपा विचारात् कदाचिदात्मना धनवधानाच्च हेतोः मायापि शाचिकाक्रांतः मायेयपि शाचिका पुरुषस्य
 स्वाभाविकस्वच्छत्वादिधर्मैरोधानेन तदनु रूपविविधदुश्चेष्टितहेतुत्वात् अन्यत्र मायापि शाचिका भ्रमविजृम्भितमिथ्यापि शाचिकातया आक्रांतः कशी

कामः संकल्पो विचिकित्सा प्रधाः प्रधाः प्रतिरुतिर्हीर्षाभिर्भिरित्येतत्सर्वमन एव श्रुतेः

कृतः सन्तः काविषादेरपिमरणहेतुत्ववत्कल्पितपिशाचिकाया अपि कार्यकरत्वं संभवात् बहुदुःस्वप्नान् बहुदुःस्वप्नान् असंख्यान लोके विषयलंपतया विवे
 श्रुत्य दुष्टस्त्रापरिग्रहादुरंतदुःखभाज इति न न्यात्मनिकर्तृत्वभोक्तृत्वादेः संसारकेशस्यांतः करणोपाधित्वेपि तदुलादिवदग्निसंयोगोपाधिकविकृत्या
 दिवत्सत्यत्वं अचिवेकनिरस्यतेत्याशंक्याह काममिति हेसरेव प्रकृतात्त शिष्यसंबोधनमेतत् चिरंतनः शाश्वतः जन्मादिसर्वविकाररहित इति भा
 वत् रक्षश्च असौ पुरुषः आत्मा प्रसिद्धश्च कामरवनिनाम कामादि रत्युपादानस्येतया कामः संकल्पो विचि रित्येतत्सर्वमन एवेति श्रुतिप्रसिद्धोऽ
 र्थादुधिमेद नोदीपकतया अन्वर्थाभिधानांच कामपि दुर्भेदसंश्लेषावांश्च न स गोचरसौ दृष्ट्या विभ्रमादिरसंशालिनी च प्रमदां प्रचुराभिमानास्त्रियंच मोही
 त्वेरेषोपरिज्ञानात् वैयर्थ्यादिपरिज्ञानाच्च कामम त्यंतं समेतु सम्यक् तादात्म्येन अतिस्नेहेन च एतत्सर्वं संबन्धो किंतु एतस्य चिरंतनपुरुषस्य भो
 कामं समेतु मोहात् कामरवनिनाम कामपि प्रमदां पुरुषश्चिरंतनो सौ भोगस्तु सखेव पुष्पमेतस्य १०
 गः सुखदुःखानुभवः कर्तृत्वादेरप्युपलक्षणं स्त्रीसुखं च रयपुष्पं अत्यलीकं यत्र यदध्यासस्तत्कृतेन गुणेन दोषेण वा अणुमात्रेणापि न संबध्यत
 इति वक्ष्यतरुणाविषमिति च न्यायाभ्यामिति भावः एतदुक्तं भवति सावयवे तदुलादावग्निसंयोगादिना अवयवविश्लेषविशेषरूपविकृत्या
 दिविकारसंभवेपि निरवयवकूटस्थचिदात्मनि भ्रममात्रातिरेकेण न वस्तुतः कश्चिदपि विकारगंधः संभवतीति भवत्येव तस्य विवेकनिरस्यत्वं एवं
 चार्हकारनिकृष्टः शुद्धचिदात्मा त्वंपदलक्ष्य इति दर्शितं तथा च संसारिकसुखस्य मरुमरीचिकासलिलसन्निभत्वात् ततो विरक्तेन परमानं
 दस्वरूपलाभलक्षणमोक्षायैव यतितव्यमिति भावः अत्र यद्यपि संसारस्य परीक्षा कदृष्ट्या निर्वचनीयत्वमेव तथापि श्रोतव्यस्यावष्टभ्यरव
 पुष्पमित्युक्तं तदुक्तं श्रीमद्विद्यारण्यचरणैः तुष्ठा निर्वचनीया च वास्तवी चेत्यसौ त्रिधा ज्ञेया माया त्रिभिर्बोधैः श्रोतव्योक्तिकलेः
 किं केरिति १० राम जय राम जय जय गज

सि. च. ननु सांसारिकसुखस्यापि सामग्यविच्छेदसंपत्तौ सातत्यसंभवात्परमपुरुषार्थत्वं कुतोऽस्य हेतुत्वं इत्याशङ्क्याह. विषया इति विषयाः शब्दादयो देशाश्च पुराणि शरीराणि ज्ञाने
 द्विपंचकं कर्मो द्विपंचकं प्राणपंचकं भूतपंचकं अंतःकरणचतुष्टयं अविद्याकामः कर्म चेत्यष्टपुराणि वा अन्यत्र नगराणि कोशाः अन्नप्राणमनोवित्तानां दमयाः १४
 अन्यत्र धनसंचयाः विभ्रमजी. रोधविधिधानां यमाणां जीवानु निर्दानभूतः रसद्वाराः रसः स्वरवरसो वैसः रसः ह्येवायं लब्धा नंदी भवतीति श्रुतेः तदात्मिकायाः
 १५ हृदराः स्वरूपचेतनस्य अवरोधः आवरणं अन्यत्र विभ्रमजीवानुरिति चेदः विभ्रमाणां विलासानां जीवानु रुज्जीवकः असदगनुपमः अवरोधः अंतपुरं प्रय
 सीतियावत् एवमादीनि भोगसाधनानि संति अपितु परं तु साक्षादात्मासंभवादात् इति सन्नाट स्वप्रकाशः आत्मा अन्यत्र सन्नाजः सार्वभौमस्य आ
 त्मा बुद्धिः न संतुष्यति संतोषं न लभते तत्र हेतुमाह. यतः यस्मात्तकारणात् अस्वल्पः स्वरूपप्रच्युतः रूपाश्च बनेति रवेदे सांसारिकसुखाभासस्यैव

विषयाः पुराणि कोशा विभ्रमजीवानुरसदगवरोधः संत्यपितु न संतुष्यति संनाडात्मा यतो बतस्वल्पः ११

ऊलायाससाधना धीनत्वसातिशयत्वस्यार्थास्यतिरस्कारयस्तत्त्वलक्षणभृंगुरत्वादिदोषदुष्टत्वात् सामग्यविच्छेदस्य दुःसंपादत्वाच्च विमर्शे दुःस्वरूपत्वमे
 वेति न पुरुषा लैथे. यदल्पं तन्मर्त्यं नाल्ये स्वरुमस्तीत्यादि श्रुतेः अनित्यमस्वरुं लोकमिति स्मृतेः दुःस्वमेव स वै विवेकिन इति पातं जलाच्च. किंतु
 निर्मृष्टमिखिलदुःखानुसंगानित्यनिरतिशयानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रा मुपजीवतीति. तमात्मस्वये नुपश्यति धीरास्तेषां स्वरुं शाश्वतं नेतेषां
 तरति वाक्यमात्मविदिति श्रुतिभ्यः थं लब्धा चापरं ला. त्येत. आत्मलोभान्तरं विद्यत इत्यादि स्मृतेः श्रुत्यर्थानां देशानगरकोशा विलासिन्यादिसकलसुख
 संभारसंयनस्यापि सार्वभौमस्य ज्वरादि नशादस्वल्पस्य सर्वं न स्वरुवाय भवत्यपि तु दुःखायति स्वास्वमेव तस्य सुखहेतुस्तथेति भावः ११ १७
 नैषाधिकसुखस्य मकेवलं दुःस्वरूपत्वं किं त्वज्ञस्य प्रमादिनो विवेकवेधुर्यादि द्विपाण्यनिगृह्यतः कामक्रोधादिप्रयुक्तत्वात् तत्र योजकत्वाच्च दुःखं

नानादुःखचक्रबीजत्वमपि भवतीत्यभि संभायाह. प्रकृतीति. एषः विधिप्रातिकूल्यविवशः पुरस्य देहस्य नगरस्य च प्रभुः अधिष्ठाता जीवो राजा च यद्यस्मात्कारणीत
 प्रकृतिः हीनः प्रकृतेर्मायातत्कार्यतः असंभेदज्ञानं प्रकृतीनां प्रज्ञानां विवेको मायादापा लनं च तद्दिहितः सन् पाटितद्वारः असंबतचक्रादिकरणद्वारः उद्घाटितपुरद्वार
 श्वसन् अवरोधे अज्ञानावरणे अंतपुरे च निद्राति नितरां कुस्मितदशां प्राप्नोति आत्मानं न प्रबुध्यते वा अन्यत्र स्वपिततस्तस्मात्कारणात्. प्रमत्तं विचारविभुरं
 नवदितं च अमुं पुरस्वामिनं अरयः कामक्रोधलोभमोह मदमत्सर्यादयः षडरयः प्रसिद्धाश्चैव श्रुतिप्रसिद्धा मुकुमुकुर्निरयत्वावरादि नानादुःखावस्थाप्रापणं
 दुःखीकुर्वन्ति हिंसाति च लोके हि राजा प्रजाविमर्शहीनः प्रोद्घाटितपुरद्वारः स्वयमसावधानोतः पुरे निद्राणः सन् शत्रुभिर्हृत इति प्रसिद्धं १२ औपनिषदमपरि
 छिन्नमानंदमहार्णवं आत्मतत्त्वं पर्यालोचयन् नमुष्य यमत्यन्ता संभाविताय नर्हापि सांसारिकदुर्दशाहंत कथा मेव संपन्नेत्याश्चर्यविषादावभिन्नयनाह. आ
 प्रकृतिविवेकविहीनः प्रभुरेष पुरस्य पाटितद्वारः निद्राति यदवरोधे निमग्नं ततः प्रमत्तममुमरयः १२ आकस्मिकी स्वदेशादपस्तुति रति सौरव्य
 हानिरविभुत्वं श्रुतिनयनमाद्यमशिभिर्वेधश्च महात्मनो दशोयमहो १३

कस्मिं कीति. महात्मनः महतः अपरिछिन्नस्यात्मनः महानुभावस्य राशश्च आकस्मिकी अतर्कितहेतुका स्वदेशात्स्वस्वरूपात्स्वायराष्ट्राच्च अपस्तुतिः प्रच्यु
 तिः अतिसौरव्यहानिः निरतिशयानंदतिरोभावः साक्षाज्यस्वरुपापगमश्च अविभुत्वं परिछिन्नप्रभुत्वहानिश्च. श्रुतिन. माद्यं श्रुति उपनिषत्कनयनपुक्
 रण व्युत्पत्त्या युक्तिषु च माद्यमपाटवं श्रोत्रनेत्रापाटवं च अरिभिः कामादिभिः शत्रुभिः श्वबंधः संसारासहनं च चकारोऽनु कदुर्दशांतराणां समुच्चयार्थः इय
 मुक रूपा अनुभूयमाना असंभाविता अनुचिता च दशादुरवस्थापि संपन्नेति शेषः अहो इत्याश्चर्यविषादयोः एवं संसारदुर्दशाया अनर्हत्वात्त्याहेयत्वं
 स्या संभावितत्वात्त्या च भ्रमविजृम्भितत्वस्य सूचने न ततो विरज्यतानि कृत्तुपाय तत्त्वज्ञानसाधनश्रवणादाववश्यं यति तव्यमिति दर्शितं पक्षांतरे च शोयोदि
 योदिसकलगुणशालिनः सार्वभौमस्या कस्मिक कुलपरंपराराज्यश्रवति निधो गवियोगः प्रभुत्वहानिराध्यायाद्या कुलतां शत्रुकुलबंधश्चेत्यादि दुर्दशा

पश्यंतः तदीयपूर्ववैभवं च पश्यंतः साधवः साध्यैस्वयं तानि प्रसिद्धं १३ संसारस्योक्तं दुर्दशात्वं वैराग्यद्वार्याय प्रपंचयति. तमसीति. तमसि अज्ञाने अंधका
 र्त्वनिलीयति रोभयदुर्बुध्निवेशेन दुष्टांतः कर्णतादात्म्यापत्तिरप्यतत्पारतंत्र्येण पापबुध्यधीनतया च निरवधिपरस्व अपरिधिन्नसर्वोत्कृष्टस्वरूप अपरिधि
 नपरधनं च हरंतं परिधिदंतं अपहरंतं च पुरुष आत्मानं तस्करं च गुणेन सत्त्वादिना रज्जा च बद्धा उपासने रग्निहोत्रादि विहित कर्मभिः कलंज भक्षण आदिनि
 विधौ कर्मभिश्च बद्धा कृत्य अन्यत्र स्पष्टं कराल काल भटः उग्रः कालः भूभटः माल वणः पश्यति श्रुति पथि पथि उत्तरं दक्षिणं निरयमार्गेषु प्रतिमार्गं च भ्रमयति
 परिभ्रमणं कारयति. तत्र सात्विक पुरुषं विद्याया देवलोकं राजसंनित्यादि कर्मणा पितृलोकं तामसं निषिद्ध कर्मणाः अधोलोकं गमयतीति विवेकः तथा १४

तमसि निलीय हरंतं दुर्बुध्निवेशेन निरवधिपरस्वं पथि पथि गुणेन बद्धा भ्रमयति पुरुषं कराल काल भटः १४ सकृदपि यदा

सर्वचनं सत्सुरवसंधायिन चकृतं पुंसा तदसौ गृहेषु बलिभिः किं करवल्कर्म कारितं नीतः १५
 वश्रुतिः विद्याया देवलोकः कर्मणा पितृलोकः अथेतयोः पथोर्न कतरेण च न तानीमानि श्रुद्वाण्य सकृद्वानतः निभूतानि भवन्ति जायस्य मित्र स्वस्वत्वात्
 तायमिति च पक्षांतरं पिपरस्वापहारिणं चो रं रज्जा बद्धो राजभटः प्रतिरथं परिभ्रमयतीति प्रसिद्धं १४ एषा विद्या कं संसारं प्रपंचयेदानीं तन्निवृत्तुया
 यस्तत्त्वमस्यादि महावाक्यार्थज्ञानमवन कर्मतिर्यक्तिरेकमुखन दर्शयन्नाह. सकृदिति. यद्यस्मात्कारणात् पुंसा अधिकं तेन पुरुषेण प्रसिद्धं न च
 सत्सुरवसंधायि सदेवसौम्ये दमय आसीदित्युपक्रांत ब्रह्मसुरवंप्रतीचा साहमे देन संधातुं शीलमस्येति तथोक्तं अन्यत्र निदर्शितं प्रसिद्धं सुखावहं आप्तवचनं आप्तनिर्देशं
 यचनं तत्त्वमस्यादि महावाक्य रूप आगमः यदा आप्तस्य परमानंद रूपं तया परमाप्रियतमस्यात्मनः प्रतिपादकं तदेव वचनं. तथा च श्रुतिः तदेतत्त्वयः पुत्रात्प्रेयो वि

राम

तात्त्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादंतरं यदयमात्मेति. यदा आप्तं नित्य प्राप्तं ब्रह्म तस्य विस्मृतं कंठ चामीकर कल्पस्या विद्यातिरोधान निरसेनेन प्रापकं तदेव वचनं ब्रह्मैव सत् ब्रह्माप्येती
 ति श्रुतेः अन्यत्र हि तात्रोसिनो वचनं सकृदपि एकदापि अत्र सकृदित्येनेन मुख्यस्याधिकारिणः सकृन्माहावाक्यश्रवणेनापि तत्त्वसाक्षात्कारो भवतीति दर्शितं. अपि श्रुतेन
 च मंदमध्ययोः श्रवणाद्या रत्येति दर्शितं. यथाह भगवान् भाष्यकारः भवेदा रत्यानर्थक्ये तं प्रति यस्तत्त्वमसीति सकृदुक्तं मेव ब्रह्मा तत्त्वमनुभूयितुं चाक्रुयात् यस्तु श्रुति
 तितं प्रत्युपयुज्यत एव श्रुतिरिति न श्रुतं आचार्या धीनतयान विचारितं. अनेन श्रुतं व्युत्पत्ति श्रुति विहित विचारावश्य कलं सूचितं. अन्यत्र उपादेय बुध्याना कर्णितं
 तत्त्वस्मात्कारणात् असौ उक्तः पुमान् गृहेषु च त्रिन्यायेन लक्षणया त्रिधा श्रमेषु परगृहेषु च बलिभिः प्रजाभिः इन्द्रादि देवता प्रीणने रुद्रेभ्यो भूतै रितियावत् एतेन अ
 चेतनादेव तेति जैमिनिमत निरासि देवताधिकरणन्यायः सूचितः अन्यः प्रबलेः पुरुषः किं करवत् दासवत् कर्मकारितो अग्निहोत्राद्यमुष्ठा न परतां जलाहारणा

सह दयितये ह विषयान् चरति जनो हंत जात रूपधरः सह दयितया तु विषयान् चरति न मोक्षाय जात रूपधरः १५

दिसे वाकारितं च नीतः प्रापितः इत्थं च मुमुक्षोः संन्यास पूर्वक श्रवणादिसाध्यज्ञान एवाधिकारो न कर्मणि तस्य मोक्ष विपरीत फलत्वात् इति दर्शितं. स्वतो हि
 ताहितमज्ञानतः सुखावहं सुदृढं च न मप्यश्रवतो बलवत्पुरुष पारतंत्र्येण दास्यमेव पर्यवस्यतीति लोक रूतं स्फुटं १५ स्यादतन्मुमुक्षोः श्रवणादाधिकार
 इत्येतन्न दूरि कुर्मः तस्य संन्यास पूर्वकत्वं तु दूरि कुर्मः यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोति यावज्जीवं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषे तं समा
 इत्यादि श्रुतिभ्यः कर्मणां यावज्जीवमनुष्यत्वावगमात् संन्यासविधायक श्रुतीनां चापगवादि कर्मानाधिकृत पुरुषा यतलोपपत्तेः जायवित्तादिसाध्यक
 मंसमुचितो देवज्ञाना मोक्षः तदुक्तं. उभाभ्यामेव पक्षाभ्यां मथारवे चरतां गतिः तथैव ज्ञान कर्मभ्यां लभते परम पदमतीत्येकदेशमंतं निराकुर्वन्नाह.
 सहेति. इह संसार भूमौ जनः जननमरणादि धर्मो जीवः दयितया धर्मभोगयो रानुकूल्या लोभयस्या सह जात रूपधरः कर्मसाधने चित्त संपन्नः भोगोचित
 स्वर्गलोकं कार शाली च सन् विषयान् विषयवन्ति निबध्न्ति फलसंगेन सानुष्ठानं नित्यमिति ककाम कर्माणि कर्मणा पितृलोक इति श्रुत्या नित्यमिति कयो

जिति

सि. चं.

रथिविलोकप्रत्यादिबंधहेतुत्वावगमात् अन्यत्रसकचंदनादिविषयान् चरति आचरति अनुभवति च हंतेतेखेदेअत्रकर्मविषयलं पठ्यैः समानमेदेः प्रतिपादेन
नाभेदाध्यवसानात् कर्मफलस्य भोगफलनरकाद्यभेदाध्यवसानपर्यवसानात् अतिकुत्सितत्वध्वनितं न कर्मणानप्रजयाधनेन प्रवाद्येते अदृष्टयज्ञरूपाः अष्ट
देशेकमवरंयेषुकर्म तद्यथेहकर्मवितोत्तोकः क्षीयते एवमेवामुत्रपुण्यचितोत्तोकः क्षीयतइत्यादिश्रुतेः तेनभुक्तास्वर्गलोकं विशालं क्षीणपुण्यमर्त्यलोकं
विश्रंतीतिस्मृतेश्च कर्मणां मोक्षविपरितफलत्वावगमात् नमो हहेतुत्वं न चकेवलकर्मणाऽतथात्वेपि ज्ञानसमुचितस्य तस्य तथात्वं न स्यादिति शंभयं
दूरमेतेविपरितेविषूची अविद्यायाचविद्येति ज्ञातेत्यादिश्रुत्याविद्याविद्यात्मकज्ञानकर्मणोर्योगपद्यासंभवावगमनजातिवयोवस्त्राद्यभिमानितदनाभमनिल
क्षणाविलक्षणाधिकारित्वादिनाचसमुच्चयासंभवात् उभाभ्यामित्यादिस्मृतिस्तु जेमिनिश्रव्येति श्लोकेवक्ष्यमाणन्यायेनक्रमसमुच्चयपरत्वेनाप्युपपन्नैति
भावः एवंज्ञानकर्मसमुच्चयनिराकृत्यसंन्यासएवज्ञानद्वारामोक्षहेतुरिति दर्शयति सहेति तुराब्द उक्तादिशेषं सूचयति सहदयितयादयथासहवर्तमा द्योति
नाः सहदयाः मैत्रीकरुणामुदितापेक्षाणां सुरवदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावेनातश्चित्तप्रसादनमिति पातं जलसूत्रोक्तमेत्यादिगुणाः सातिषणमि
तिसहदयिनः तेषांभावः सहदयितासहचरीअनयायिनीदयिताचतयाएकत्रइत्थंभूतलक्षणेअपरत्रसहाभर्थगम्यमानेतृतीया जातनूपधरः जात
मात्रस्ययदुपंतस्यधरः नयः परमहंसोचितियावत् स्वर्णलंकृतश्चसन्माक्षायतादृश्यंचतुर्थविषयाश्रदेशान्स्वर्गादींश्चनचरतिनसंचरति नानु
भवतिच अर्थात्तनएवात्रकर्वत्वेनसंबध्यते अत्रापिपरमहंसस्यज्ञानसामर्थ्याभोगसामर्थ्यभेदाध्यवसानादेनायासेनैवसकलकुरुवसाधनसंपत्त्या
पारमहंसस्यचयोयाविरक्तसकलत्वंसूचितं एवंचब्रह्मचर्यसमाप्यगृहीभवेत्गृहादनीभूत्वाप्रव्रजेत् यदिक्तेरथा ब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेद्गृहाद्वानाद्वा
त्यागेनैकेअमृतत्वमानुः त्यजतेवाहितश्रौत्यक्तुः प्रत्यक्परंपदं आरुरुक्षो मुच्यतेइत्यादिश्रुतस्मृतिसहस्रसिंहः संन्यासानपलपितुंशक्यः
नचायंकर्मानधिकृतविषयः अथपुनरब्रवीवाप्रतीवास्नातकोवात्सन्नाग्निरनग्निकोवेनितेषां संन्यासस्यपथवोवविधानात् नचाधपंगुत्वादिकंसंन्यासा
धिकारिविशेषणमित्यत्रप्रमाणमस्ति

यदहरेवविरजेतदहरेवप्रजेत् पुत्रेषणायाश्चवितेषणायाश्चलोकेषणायाश्चयुत्थायाथभिष्टाचर्यंचरंतीतिवैराग्यस्यैवतथात्वश्रवणात् अतएवयावज्जीव
कर्माधिकारश्रुतीनामविरक्तविषयत्वमितिसर्वमनवद्यं १६ ननुमोक्षोनामनिरतिशयानंदः सचस्वर्गजातिरिच्यते यच्चदुखेनसंभि० स्पष्टमितिचरति
शयानंदस्यैवस्वर्गपदवाच्यत्वश्रुतेः सचकर्मैकसाध्यः अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः इती पूर्णमासाभ्यांस्वर्गकामोयजेतज्योतिष्मन्मनयजेतेत्यादिश्रुतेः न
चतस्यलोकिकवत्कर्मजन्यत्वादित्यतापत्तिः अपामसोमममनाअभूम अक्षय्यहवेचातुर्मा० भवतीतिकर्मफलानामपिनित्यत्वश्रुतेः नत्वत्रभवदभि
मतज्ञानोपयोगः कर्मज्ञानस्यैवतत्रोपयोगात् वेदांतास्तुवेदोरवरत्वादिविवाहितार्थाः जपोपयोगिनोवाकर्तृत्वावकावेतिकर्ममीमांसक जलित्येतंनिराख्ये
हे बहुविषमोति बहुविषमाः संमोहत्वान्मृत्युहेतुत्वाच्चा निष्ठुराः यविषयास्तद्वन्मिषंयद्विषंतेनभाषणोयः संसारलक्षणाः पन्नगः सर्पस्तेनयसंकव

बहुविषमविषयंभाषणसंसारपन्नगयस्तं मीमांसकमेकचमूर्मोचमुत्तुकथांविनाहितत्वाविदा १७

लितंजंतुंहीतिप्रसिद्धौतत्वविदाकरतलामलकवदपरोक्षीकृतब्रह्मतत्वेनगुरुणाविना अन्यत्रअहितत्वविदेतिछेदः सर्पमर्मज्ञेनगारुडेनविनामीमांसकभे
कचमूः मीमांसकाः कर्ममीमांसकास्तएवभेकाः मंडकाः वेदांतेवेदोरवरत्वादिनिरर्थक विहृत्कर्णकट्टरनशीलत्वात् संसाराहित्रस्यत्वाच्चेतेषांचमूः सन्य
कथंमोचयतुअर्थात्संसारपन्नगान्मोक्षंप्रापयतुसंभावनायांलोद नकथमपिमाचनसंभावनेत्यर्थः नह्यनेकभेकानीकसहस्रमप्येकमपिसर्पयस्त्रमोच
यितुमीष्टे अयमाशयः नतात्कर्मजन्यः स्वर्गनित्यः यत्कृतकंनैतदनित्यमिति न्यायानुगृहीतयानयमेहकर्मजितोलोकः क्षीयते एवमेवामुत्रपुण्यजि
तोलोकः क्षीयते अतोऽन्यदार्ते अन्यराजानः क्षय्यलोकाभवन्तीत्यादिश्रुतिविरोधात् अतएवपामसोममित्यादेरर्थवादस्यापेक्षिकनित्यत्वपरतयोपपत्तिः
अतएवचनतस्यमोक्षस्यसर्ववादिभिर्नित्यत्वान्युपगमात् आत्मरूपत्वेनतस्यनोक्तदोषः तस्यचनित्यप्राप्तत्वेपि अज्ञानमात्रतिरोधानादप्राप्तकल्पस्यता

सि. च

नादेव प्राप्तिरिति न तत्र कर्मोपयोगगंधोपि - यत्तु वेदांतानामविवाहितार्थत्वमुक्तं तत्किं बाधितार्थत्वादि फलार्थकत्वाद्वा नाद्यः उपनिषदकमम्यस्वप्रत्यगात्मतत्त्व
स्वपरांगविषयप्रत्यक्षादिभिर्बोधायोगात् न द्वितीयः स्वप्रकाशपरमानंदकरसस्यात्मतत्त्वस्य परमप्रयोजनतया श्रुतिविद्वद्भूमवसिधत्वेन तदुपहतत्वात्
कर्तृत्वावकत्वं त्वकत्वात्मक बाधितत्वात् आतिरिक्ततत्त्वप्रकरणत्वादिभिर्न फलत्वाच्च दृष्टापास्तमेव १७ एवं कर्मणां साक्षान्मोक्षः नुपयोगमुक्तातमेतवेदनु
वचनेन० नाशकेनेति श्रुतेः संयोगस्थत्वं न्यायेन काम्यसाधारण्येन नित्येनेमिक्तिकानामेनवा कर्मणां चित्तशुद्धिद्वाराज्ञानोपयोगमाह - जैमिनिरिति - अथवेति
सर्वथानुपयोगपक्षाद्वा रिति - जैमिनिः श्रुक्तातश्रुमो० लायाः श्रुक्तातः श्रीबादरायणः तस्य शुभापरमपुरुषार्थप्रयोजकत्वात् अत्यंतमंगलभूता ठक्तिः
शाश्वरकसूत्रसंदर्भलक्षणावाणीसैव चंद्रशालाशिरोरहं तस्यानिश्रेणिंप्राप्तिसाधनं अग्निहोत्रादिलक्षणं धर्ममिति यावत् - आरुरुहोः आद्यो चंद्रशाला

जैमिनिरथवा व्यतनुतश्रुक्तातश्रुमोक्तिचंद्रशालायाः निश्रेणिंमारुरुहोर्निपुणं तत्कर्ममनसि बहुकर्मः १८

अमेवारोदु मिश्रैरर्थे व्यतनुतविषयमतनुतन्यायैः रूपपादितवानिति यावत् अतो निपुणं सर्वप्रतिपक्षप्रतिपक्षपूर्वकवेदप्रामाण्यप्रतिष्ठापनादिकु
शलं तत्कर्म तस्य जैमिनेः कर्मशास्त्रप्रणयनरूपां क्रियां मनसि बहुकर्मः बहुमन्यामहे नित्यादिकर्मो नुष्ठानस्य वा चित्तशुद्धिद्वारा श्रवणाद्व्याधि
कारकारणत्वात् - आरुरुहो० चतस्मिन् स्मरणवत्तदनुष्ठानस्य च जैमिनीयविचाराधीनत्वादिति भावः अथवा तज्जैमिन्युपपादितं निपुणं उक्तं ब्रह्ममीमांसाधि
कारप्रापणधर्मं कर्म अग्निहोत्रादिलक्षणं धर्ममनसि बहुकर्मः बहुमन्यामहे - न त्ववमन्यामहे अवशुक्तातेत्यनेन ब्रह्मविदमेकपुं उरीकस्य श्रीशुकेत्यापि ज्ञान
दायप्रदः पितेतितदीयवाज्जात्रस्यातिविश्वसनीयतेति सूचितं - तत्रापि श्रुमोक्तीत्यनेन तत्प्रणतिनिर्विलस्रुतीतिहासपुराणापक्षयासाक्षान्मोक्षसाध
ननिर्णायकशारीरकसूत्रसंदर्भस्याभ्यहितत्वं सूचितं - चंद्रशालेत्यत्र सूत्रार्थकमेधारयलब्धयोगिकार्थमेवाध्यवसानाद्विरोधस्य चंद्रपदवाच्यहि
मकरकूर्परतादात्म्यशालिशालात्वप्रतीत्या प्राप्तिमात्रेण सकलसंतापप्रशमनपूर्वकनिरतिशयानंदहेतुत्वं ध्वनितं १८ श्रीरामजयरामजयजयराभू

ननु योगसारव्यशास्त्रयोरापि निपुणतरमात्मतत्त्वनिपूणे न मोक्षसाधनत्वाकथं शारीरकशास्त्रस्येवाभ्यहिततमत्वं तत्राह - वेदांतं वेदांतं मानराजे वेदांतं एव
मानानां प्रत्यक्षानुमानोपमानागमनार्थानुपलब्धवार्यानां वेदिकसंमतप्रमाणानां राजा तत्त्वा वेदकत्वं लक्षणस्वार्तव्यात्यव्यवस्थार्थविरोधिव्यावहारि
कविषयसमर्पणेन तत्त्वोपकलरूपोत्कर्षश्रयत्वात् - तस्मिन् सुमतिचित्तशुद्धांतेशोभना अबाधितार्थपरिश्रिलनक्षमामतिः प्रज्ञायस्मिन् तादृशं यच्चित्तं
तदेव शुद्धांतः सुमतिलक्षणनायिकाश्रयत्वादंतः पुरतत्रविश्रान्ते निर्विश्रं कं प्रतिष्ठिते सति फणिकपिलसरस्वत्योः फणिनः पतंतलेः कपिलस्य च सरस्व
त्यौवाण्योयोगसारव्यशास्त्ररूपेतयोर्बहुधेति योग्यरूपां संभावनायां द्वौ वारिकीपदंद्वारपालिकास्थानं सुलभं सुखलभ्यं योग्यमिति यावत् - एकस्या
रागादिदोषप्रवेशननिरोधयोगवेत्रप्रसारिकात्वात् - अन्यस्यादेहादितादात्म्याध्यासप्रसरविरोधिविवेकयष्टिधारिणीत्वात् - आत्मनाश्चित्स्वरूप

वेदांतमानराजे विप्रान्ते सुमतिचित्तशुद्धांतेशोभना फणिकपिलसरस्वत्योर्बहुधा द्वौ वारिकीपदंदु सुलभं १९

त्वमिह पत्न्यनिर्विकारित्वादिनिवेदनां शोभं वेदांतं राजांतरंगत्वाच्च - उक्तं हि - जीवभेदो ज० संममतिरिति - अतएव जीवभेदाद्यतात्त्विकार्थस्यापि प्रतिपादक
तयानिपुणतरत्वाभावात् अतयोः प्राधान्येन मोक्षसाधनत्वमिति भावः १९ ननु शारीरकसूत्रसंदर्भस्य बहुभिर्देति कृद्भिर्बहुधा व्याख्यातत्वात् तेषु क
तमद्वैतपथेन निश्चयसाधिगम्यतिसंहितानुप्रत्याह - सूत्रमिति - सत्यवत्या अपत्यं सात्वितेयः श्रीबादरायणः सूत्रं बद्धर्थसूचकं अथातो ब्रह्मजिज्ञासेत्याद्यनाव
तिः शब्दादि व्यंतब्रह्मसूत्रसंदर्भतंतुं चक्रे चकार - अस्य सूत्रसंदर्भस्य बलं तत्प्रतिपत्तिप्रतिकूलव्याख्यानांतरप्रत्याख्यानपूर्वकतात्त्विकार्थविष्करणदृष्टीक
रणरूपभाष्यं अन्यत्र परिवर्तनादिना दृष्टीकरणं भगवान् ऐश्वर्यस्य स० स्तीरणमित्युक्तं षड्गुणैश्वर्यसंपन्नः शंकरः शंकरामरणादिनिखिलदुःखनिमुक्तमुक्ति
सुखं नानाभाष्यास्तत्रवाहप्रणयनेन करोति शंकरावतारस्तन्नामैव विख्यातः चक्रइत्यनुषज्यते तत्र भाष्ये दृष्टीकृतं ततो च अपरपक्षपादाचार्यवाच्यस्य ति
मिश्रप्रभृतयः निबंधनं व्याख्यानं रूपं प्रवर्धयिष्यं च अत्रापि च कुशितवचनविपरिणामेनानुषज्यते - भवजालजीवरवगमुक्तिः भवः संसारस्तल्लक्षणे जाले

वि-

ये जीव रूपाः स्वगाः पक्षिणः स्तेषां नुक्तिर्भोक्षो भवतीति शेषः चित्रमाश्वर्यं अत्रोहितं तु निर्माणतद्दृढकरणतद्गुणध्वं धनरूपलैजो सामग्राजालानि नुक्तिरिति चित्रताः
अयमात्रायः नहि तावद्धार्यान्ते प्रसिद्धं ब्रह्मणः सगुणत्वं संभवति केवलानि नुक्तिश्चेति श्रुतिविरोधात् गुणगुणिनोरत्यंतं भिन्नत्वेनाभिन्नत्वेन च दुर्भूतत्वाच्च
अतएव न तस्य जगदाकारपरिणामित्वं कृत्स्नैकदेशविकल्पासहत्वेन प्रागृषितत्वाच्च नापि जीवानां तत्त्वतः संसारित्वं न जायते अथ ते चेत्यादि श्रुतिविरोधात्
वदो ह्यवतस्य ज्ञाननिबल्यत्वात् संभवेनानिर्भोक्षप्रसंगाच्च नापि जीवानां ब्रह्मणा सह भेदाभेदौ ब्रह्मे व सन् ब्रह्मायेतीत्यासंति का भेदश्रुतिविरोधात् भावाभाव
योरेकत्र विरोधेनासंभवाच्च नापि जीवानां परस्परभेदः एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रादिति श्रुतिविरोधात् आ
काशपदोपाधिकभेदानापि विरुद्धधर्मव्यवस्थापयते श्वनापि जगत्सत्यत्वेन हनानास्ति किंच नोति श्रुतिविरोधात् दृश्यस्य श्रुतिरूप्यवन्निध्यात्वाच्च नापि

सूत्रं सत्यवते यश्च केवलमस्य शं करो भगवान् तत्र निबन्धनमप्येव च त्रं भवजालजीवरवगमुक्तिः २०
जीवब्रह्मणोराद्यन्तिकभेदः तत्त्वमस्यादिश्रुतिविरोधात् - ब्रह्मणः प्रत्यगभिन्नत्वे पटवज्जडत्वाद्यापत्तेश्च - नापि जीवाणुत्वं महानयमात्मेति श्रुतिविरोधात् -
सर्वांगीशोत्माद्यनुपलंभप्रसंगाच्च - नापि ब्रह्मविदोर्चिरादिगतिः न तस्य प्राणाङ्कमिति अत्रैव समवलीयन्त इति श्रुतिविरोधात् - श्रुतिश्रुतिस्थविभुत्वस्य
गगनवदुत्पन्नपत्तेश्च नापि लोकविशेषस्य नित्यत्वं अतो न्यदार्तमित्यात्मेतरस्यानित्यत्वश्रुतिविरोधात् - परिधिन्नस्य घटवदनित्यत्वाच्च - अतएव
न तत्प्राप्तेर्माक्षत्वं - यत्र त्वस्य सर्वमात्मेवाभूतत्वेन कं पश्येदिति मोक्षोक्त्या कारकफलनिराकरणश्रुतिविरोधात् - शरीरस्यादृष्टकार्यत्वेनियमात् - अदृ
ष्टरहितस्य तदसंभवात् जीवादृष्टप्रयुक्तत्वेपि जन्यत्वेनानित्यत्वप्रौव्याच्च - नापि ब्रह्मणः केवलजगन्निमित्तत्वं तदात्मानं स्वयमकुरुतेति श्रुतिविरोधात्
तत्सर्वात्म्यानुपपत्तेः एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रतिज्ञाविरोधाच्च - अतः परिशेषाद्भगवत्यादीयमेव दर्शनं श्रेयस्करमिति संक्षेपः २० राम
ननु कथं भगव्यादीयमपि दर्शनं श्रेयस्करं दृष्टतरन्यायसंदेहकणभक्षाक्षचरणादिदर्शनविरुद्धत्वात् राक्षसाकितात्पर्यग्रहस्यानुमानाधीनत्वेन श्रुती

नामविन्यायोपजीवतयातदनुरोधेननेतव्यत्वादित्याशंकां अर्थतः परिहरन् समनंतरं श्लोकसंदर्भकृतत्वं पदार्थपरिशोधनफलसंसारनिदानसविलासाज्ञाननिवृत्त्यर्थं
अवश्यं ज्ञातव्यतया प्रतिज्ञातप्रत्युगात्मेकलक्षणतत्त्वमस्यादिमहावाक्यार्थं दर्शयति - बहुविकल्पादिना - बहुविकल्पादिः साध्यानिर्लेहिकगृहक्षेत्रादीनि आ
मुष्मिकस्वर्गादीनि च साधनानि राजसेवोदीनि यागादीनि पक्षाः पुत्रमित्रादयः विपक्षाः शत्रवः आदयो येषां रोगादीनां ते बहवः विकटाः दुःखा यस्मिन् स इति बहुविधा
भक्षिपदबहुव्रीहिः कणादपक्षेतु साध्यं व्यापकं साधनं व्याप्यं - पक्षः सिषाधयिषा विरहविशिष्टसिध्यभाववान् - विपक्षो निश्चितसाध्याभाववान् - आदय उपधिदेवाभा
सादयो येषां ते बहवो विकटादुरवगाहनिर्वचनायस्मिन् स इति विग्रहः पूर्ववत् - संसारः जनेन मरणादिप्रवाहः कणादनयवत् कणादनयः बोधेषिकशास्त्रगोतमादिनय
स्याप्युपलक्षणमेतत् - तद्वत् - अग्निमघेद्यत्वे तत्साहित्यं बोध्यं - क्रूरः दुःसहः पक्षांतरे वेदविह्वलार्थं प्रतिपादनेनाधोगतिहेतुत्वादिति निघ्नः यथा दुःधर्मशास्त्रिषु
मुख्येषु विद्यमानेषु दुर्बुधाः बुद्धिमान् वीक्षिकं प्राप्य निरयं प्रपतंतिते - हेतुकान्वकवृत्तिश्च दूरतः परिवर्तयत् - अधीत्य गोतमो विद्यां शार्गलो यो निमो भुयात् इति - त

बहुविधसाध्यसाधनपक्षविषयादिरुहसंसारः क्रूरः कणादिनयवत्किंतुतमेकाग्रिनातितत्वमासः २१
 ह्यतिप्रबलस्यतस्यदुष्परिहरत्वात्तनकस्यापिमोक्षप्रत्याशेत्याशंक्याह किंविद्यादिना तसंससारं एकः सहायनिरपेक्षः तत्वमासिः महाकावाक्यानुकरणमेतत्तदनुका
 र्थेणार्थे वतवाप्रतिपक्षदिकत्वात् सुप्र-यदातत्पदादौपलक्षितमहावाक्यलक्षणाभासिः खड्गः छिनत्तिस्मूलमुखि नतिअयंभावः उभयक्रमादिषादुपलक्षितैः शु
 तानां नैकात्म्यतात्पर्यावधारणात् तात्पर्यवतीनां चभ्रुतीनांसर्वप्रमाणेभ्यः प्रबलत्वात् तद्विरुद्धत्वाद्वाप्रतिष्ठितत्वाच्चवैरोपिकादिपुक्तीणां अदृष्टतरत्वेन दृष्टतरत्वे
 स्यद्वारापाप्तात्वात् रात्त्यादिग्राहकस्य व्यावहारिकार्थगोचरत्वात् अविरोधिनः कस्यचिदनुमानस्य प्रथममबाधेन प्रवृत्तयाश्रुत्या एकात्मविरोध्यनुमानानां बाध
 काभावात् अन्यथा व्याप्तिप्रत्यक्षादुपजीव्यसजातीयनभो नैत्यप्रत्यक्षा विरोधेन न भवति नैत्याभावात्नुमानानां उदयप्रसंगात् तस्मात्सर्वप्रमाणमूर्धन्यप्रबलश्च
 ल्यनुसारित्वात् भगवत्यादीयमेव दर्शनं श्रेयस्करमिति सिद्धं २१ अस्मिन् न्यायमदर्शने हेतुका नागनाधिकारं दर्शयति - कथमिति - सुधीः अधिकार्यगधि
 कारिविवेचने कुशलमितिः पुनः कुतर्कादिति कंशरवमर्षितेषु कुतर्कः वैरोपिकाद्यसंख्यासंज्ञावाक्यानिः तत्संज्ञाधि नोयेककंशाः श्रवणतः फलतश्चकहि

सि. च.

१०

नरवास्तुधारव्यानादिभूपास्तेर्कीर्तिताः आसनमरणादवनष्टसंज्ञास्तेषु अतएव शोच्येषु शोचनीयेषु नरापसदेषु अतिमधुरं श्रवणमन्त्रिणप्रज्ञानतांसद्यो
 निरतिशयानन्दहेतुं वेदांतवल्लुकीवरवादनं वेदांतएववल्लुकीवीणातस्याः वरवादनं सम्यक्तात्पर्योपपादनं कथमारभेत कथमित्यनौचित्ये अहहेतिरेवेद
 अनेन आरंभस्याप्यनुचितत्वे कृत्रयास्त्रार्थबोधनमनुचितमिति किमु वक्तव्यमिति ध्वनितं - नैषातेर्केणमतिरापनीयेत्यादिश्रुतेः नतर्केनास्त्रदग्धा
 यनशठायनदंभिनइत्यादिस्मृतेभ्यः यथानिष्ठुरतराशनिनिपातनिर्घोषमूर्छितेपुंसिमधुमधुरवीणावादनारंभोमतिमतामनुचितस्तद्वाकुतर्कह
 तेषु ब्रह्मविद्यापदेशातिभावः २२ अधिकारिणामपि श्रोतव्यइतिविधिनोक्तमहावाक्यार्थज्ञानानुकूलविचारस्य स्वतः पुस्तकपावादि व्यावृत्ति
 पूर्वकं गुर्वधीनत्वनियमात् - तद्विज्ञानार्थसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्याणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतेर्विधिनेपसताप्राप्तियात्वादगुणविशिष्टात्सदा
 कथममहहकुतर्काशानिकर्कशरवमूर्छितेषु शोच्येषु वेदांतवल्लुकीवरवादनमतिमधुरमारभेतसुधीः २२ गुरुमिहविश्रान्तितरुंगहने ध्वनि
 नलभेतपुमान्यावत् - तावत्कथामपसरतु त्रासः पटुतापजननचंडकरात् २३
 चार्यादेवल्लब्धविद्याफलपर्यवसायिनीभवतीति दर्शयति - गुरुमिति - पुमान् अधिकारीपञ्च पांथश्च इह सर्वानुभवसिद्धे संसारलक्षणो गहनेऽरण्ये अज्य
 निप्रवृत्तिमार्गे अधिकरणसप्तम्योगुरुं श्रीदेशिकं महान्तं च विश्रान्तितरुं अध्वगश्रमापनोदनक्षमं छायावृक्षं यावन्नलभते न प्रोप्नोति च तावत् - पटुतापजननच
 उकरात् पटुः शीघ्रः तापश्चाध्यात्मिकाधिदेविकाधिभौतिकरूपः स्त्रिविधः संतापोयस्मात्तथाविधोजननं जन्मतल्लक्षणं चंडकरः सूर्यस्तस्मात्पटो
 स्तापस्योष्णो जननमुत्पादकश्चंडकरस्तपनस्तस्मादिति च - त्रासः भयं कथमपसरतु कथमित्यापेक्ष अपसरतु अपगच्छतु संभावनायां लोट् अपसरण
 मसंभावनादित्यर्थः २३ ननु ब्रह्मविद्यावाप्तिविधिनेपसतादाचार्यादेवत्यनुपपन्नं ईश्वराज्ञानामन्विच्छेदीश्वरानुग्रहादेवपुंसामद्भुतवोसना - म
 हाभयपरित्राणादित्राणामेव जायतइत्याद्युक्तिः दर्शनादिनापि गुरुरूपसमर्पणहिरण्यगर्भादीनामिव विद्याप्राप्तिसंभवादि त्याशंकाह - निपुणैरिति.

राम

१०

निपुणैर्वस्तुनिर्धारणसमर्थे विद्वद्भिः उभोगुर्वश्वरेणिगमतुलायां श्रुतिलक्षणायां समारोप्यतत्र तत्प्रतिपादकवाक्यसंदर्भयोरुपलभ्यपरीक्षमाणे अस्मदादीनां साक्षात् ज्ञान
 प्रदर्शयितुं शक्यं इति विचार्यमाणे सति गुरुराचार्यः ईश्वरादपि गुरुः साक्षात् ज्ञानेनाधिकः भारभूतश्चाभवत् इत्यस्माद्येताः तन्नामतस्याचार्यस्य नाम गुरुरित्यभिधानं सार्थकं
 गृणातिसाक्षादुपदिशति ब्रह्मविद्यामिति योगिकार्थं न गुरुत्वारव्यगुणाभेदाध्यवसितोत्कर्षवत्त्वलक्षणेन सूत्रार्थेन च अन्यर्थेनामिति प्रसिद्धो - अयं भावः ज्ञानमप्रतिमं यस्य
 वैराग्यं च जगत्पतेः ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च सहस्रं चतुष्टयमिति स्मृत्यनुरोधेन विनाप्याचार्यापसर्पणं विद्याप्रतिहिरण्यगर्भादीनां यद्यप्यधिगतातथापि साजन्मांतरर्जितो
 कटकर्मोपास्तिवशादीश्वरानुग्रहात्तानां तेषां जन्मांतराश्रयणादिजन्यसंस्कारादप्युपपन्ना - अस्मदादीनां तु आचार्यवान् पुरुषो वेदोक्ता न्येनेव ज्ञानात्तैरेष मप्रेक्षायाचार्यात्
 स्वैवं विदितसाधिसंप्रापदित्यादि सावधारणश्रुतिवशादाचार्यादेव विद्याप्राप्तिरिति निश्चीयते - त्वदुक्तं वचनं तु ईश्वरस्य गुरुत्वेण उपदेष्टृत्वेप्युपपद्यते अतएव ईश्वरस्या
 निपुणेः परीक्षमाणे निगमतुलायामुभो समावेष्टव्यं गुरुरभवदीश्वरादपि गुरुरितितन्नामसार्थकं नाम २४ पतितमपि पादपतितं पावनकरुणाकटाक्ष
 क्षणांशुरेः शोभयन्मुक्तेषु जननीस्तन्यावियोः क्रीडिनिहे गुरुमूर्ति २५
 पि ज्ञानदाने गुरुरूपसापेक्षा लाङ्गोरीश्वरादप्याधिक्यमिति सूचितं २४ इदानीं गुरोर्जनन्यपेक्षयापि अतिशयितसंज्ञेन भक्तिकर्तव्यतां द्योतयन् तदपेक्षया परमपावन
 त्वजननवियोजकत्वादगुणैरुत्कर्षमाह - पतितमिति - पादपतितं पादयोः पतितं प्रणतं पतितमपि पातकिनमपि अर्थाज्जननीतिलभ्यते - पावनकरुणाकटाक्ष
 गांगशरैः पावनायेकरुणयवप्रवृत्ताः कटाक्षास्तएव गंगासंबन्धिना सराः प्रवाहाः स्तेः स्तन्यावियोः क्रीडितन्यावियोजयतितत्प्रयोजकजननवियोजनेनेति
 तथोक्ता गुरुमूर्ति गुरुस्वरूपो अर्थाज्जननीमिति लभ्यते - विना जगति केवत्याक्षेपे जननीमाताशोधयतु - अविद्यापेक्षालनेन स्वच्छीकरोतु - नहि प्रसिद्धज
 तनीवत्सलापिकटाक्षः पतितपावयति अविद्यापेक्षालनायति जन्मवियोजनेन तन्मन्यवियोजयतीति भावः २५ परीक्षतोपि कृता गुरुभक्तिरेकल
 यन्यायनसद्यः परमपुरुषार्थपर्यवसायिनी किमु ततस्तन्निधो कृतमिति दर्शयति - प्राप्तिति - देशिकपदं यपरगपति तादेशिकस्य श्रीगुरोः पदेषादा
 त्वेयप्रेतयोः परागेः रजोभिः पावितापावित्रितापादूः उपानत् - शिरसि प्राप्तापिसुकुतवशात् आधिपतितमपि पातकिनमपि अन्मनशयानमपि असी

मस्तरवांनिरयधिकमिदोनिर्भयपदवीजननमरणादिसंसारिकभयभयमोक्षमार्गजदवीयसीतामतिनिकटमिति यावत्. विधेयविशेषणमेतन्नयति प्रायति.
लोकेद्युपानतचरणधृतागच्छतेदूरपदवीदूरत्वमपनीयेवनयति. इयंतुशिरसिधृतापिशयानमपि अज्ञानावस्था यामतिदूरामपिपदवीज्ञानेनदूरत्वमपनी
यतिनिकटेनेयतीत्याश्रयमितिभावः २५ अनादिपरमतीव्रजन्मजरामरणादिमहादुःखप्रबंधप्रशमनपरमोषधमूतः श्रीगुरुकृपाकटाक्षः
सर्वेषाममकलभोपिबहुतरजन्मपरंपराजितैः करपिपुण्यपुंजरहोचिरायमयासंप्रतिलब्ध इतिस्मात्वासयन्नाह. श्वसितुमपीति. दुः सह बहुजन
नयंत्रणक्षणाः सुदुः सहानि सोढुमशक्यानि यानिबहुनि जनानितलुक्षणेयंत्रणैः धंननिष्पीडनैः क्षणाः इष्टुदंडनसंक्षर्णितः सन् अतएव नष्ट
संश्रितियाचत् अहंश्वसितुमपि श्वसितबदनायाससाधमविश्रयः साधनं कर्तुं निः श्वसितुमपि ईशः समर्थः नासंशयं भवं. अपि नोक्रियातरं न

प्राप्तापिशिरसिदेशिकपदपद्मपरागपावितापादः पतितमपिनयति निर्भयपदवीमदवीयसीमसुरवां २६ श्वसितुमपि नासमीशोदुः सह सीम
बहुजननयंत्रणक्षणाः गमितशिरायसंज्ञाश्रीगुरुमुखचंद्रचंद्रिकासुधया २७

समर्थशक्तिकमुक्तव्यमितिद्योत्यते. परंतुचिरायअतिदीर्घकालेनश्रीगुरुमुखचंद्रचंद्रिकासुधया. श्रीगुरोर्मुखचंद्रस्यचंद्रिका. प्रणवमहावाक्याभोपदेश
रूपासेवसुधाजरामरणादिनिबर्हणादमृतं तया संज्ञातत्त्वज्ञानलक्षणां चेतनां गमितः प्रापितः भवति हि मूर्च्छितः सुधासेकाक्षुष्यसंज्ञइति २७ प्रणवस्यम
हावाक्येनसमानार्थतां समानप्रयोजनतां च दर्शयन् परमहंसस्य प्रणवेक निष्ठताया आवश्यकत्वं दर्शयति. अक्षरमिति. श्रीमान् अखिलश्रुतितदर्थज्ञान
संप्रतिमानसकलब्रह्मविमोक्षमिति लेन प्रसिद्धः अवाप्नोति संपूर्णमहनीयप्रभावः देशिक आचार्यः अनुकंप्यदययानुगृह्यमुदात्तं तस्मात्
नन्याधार्यमयमुमुक्षुरिष्यामीति हर्षणाकमक्षरं ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वमोमित्येकाक्षरं ब्रह्मेत्यादिश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धप्रणवमशिष्ययत्. अ
र्थप्रतिपादनपूर्वकमग्राहयत्. तत्क्षणमेव तस्मिन्नेव क्षणे साक्षादपरोक्षं ब्रह्मेति श्रुतेः तत्सर्वोपनिषत्प्रसिद्धिप्रसिद्धं. ओतत्सदिति निर्देशो

ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतइतिस्मृतेः तत्रकाभिधेयं वा एकमद्वितीयमक्षरं नक्षरतिननश्यतीत्यक्षरं अश्रुतेः आयाप्नोतीति वा. परं ब्रह्म एतदेतदक्षरं गार्गि ब्रह्मणा प्र
भिवदंति यथाहं ते स्वरमधिगम्यत इत्यादिश्रुतेः आसंनित्यशुधनिरतिशयानंदसुखेनाविरभवं. एषसंप्रसादोस्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्योतिरूपं संप
द्यस्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यते स उत्तमः पुरुष इति श्रुतेः चकारः अनर्थनिवृत्तिसमुच्चयीर्थः तथा च निरस्तानर्थनिरतिशयानंदावातिलक्षणाः परम
पुरुषार्थमियालब्ध इत्यर्थः आश्रयमिति. भवति हि श्रोतुं पदद्वयवर्णतादात्म्यापत्तिराश्रयमिति २८ ननु नित्यसिद्धस्वरूपेणाविरभव
मित्युक्तं. ज्ञानोत्तरलभ्यस्वरूपस्य रसोषधिसंपर्केण धातुना स्ववर्णभाववद्वागंतुकत्वात्. तद्रूपस्य प्राकृतत्वे संस्तानुपपत्तेरित्याह शंकाह.
अद्यति. अद्यगुर्वनुग्रहशाब्दभास्करदिमम आचार्यानुगृहीतस्य परिपक्वकृतकृतराशेः सद्यः शमितो धंकारसर्वस्व सद्यः स्वात्मतिसमय
अक्षरमेकमशिष्यपदनुकंप्यमुदासदेशिकः श्रीमान् तत्क्षणमेव च साक्षात्तदक्षरमेकं तदासमाश्रयं २८ अद्यममरुप्रभातंस

द्यः शमितो धंकारसर्वस्व एषं हि चिरगुहांतर्नष्टं निजयस्त्वं लभ्यतां भोयं २९
एव शमितं ब्रह्म अंधकारस्याज्ञानस्यातिमिरस्य च सर्वस्वं सविलासं स्वरूपं येन तत्तद्रूपं भातं सम्यक्ज्ञानमुत्पन्नं भावेत्तः शोभनमहं मुखं च हियस्मा
त्चिरगुहांतर्नष्टं चिरं अनादिकालं गुहांतः गुह्यगुहा बुद्धिलक्षणा तत्संस्कृता विद्यालक्षणा वा अविद्यालक्षणा वा गिरिदरी च न स्याः अंतः वस्तुनः सवीत
त्वात् यो वेदो निहितगुहायां अयमात्मा सर्वोतर इति च श्रुतेः नष्टं अदर्शनगतं निजयस्त्वं स्वरूपलक्षणा परमार्थतत्त्वस्वीयं रत्नवस्तु च दृष्टं करतलामलकं वत् अपरा
धीकृतं हीति निश्चये. अत्र दृष्टमिति दर्शने प्रकृतेलाभोक्तिरात्मना लाभो न ज्ञानातिरिक्त इति प्रदर्शनार्थः. तथा हि. अनेन ह्येतत्सर्वं वेदमथाह वेदना नु विदेहि
ति श्रुतो भाष्य. आत्मनो ह्यलाभो अज्ञानमेवात्मनो लाभो नानात्मलाभवदप्राप्तप्राप्तिलक्षणा इति. अद्यममरुस्य नित्यं लब्धं योग्यस्य असंभावितलाभप्रत्याश
स्य च लाभो यमिति. अद्यमभिप्रायः ज्ञानफलस्य मोक्षस्यागंतुकत्वे नित्यत्वेनापुरुषार्थलापत्तेः रसोषधादिकृतसुवर्णस्यापिका लोतरेनाशदर्शनात्वा

सि-३

१२

मन्त्रकल्पितसंसारस्य वास्तव्यं अस्माकं विरोधित्वात्. कंगचाप्रीकरन्यायेनानि संप्राप्तस्याप्यज्ञानादप्राप्तकल्पस्य ज्ञानात्प्राप्तिरविरुद्धं ब्रह्मैव सत् ब्रह्मायेति ब्रह्म
वा ३२ मय आसीत् तदात्मानमेव वेदाहं ब्रह्मास्मीति तस्मात्सर्वमभवदिति च श्रुतेरिति २८ आत्मने त्वपरितानाया नात्मपरकापिलादिसकलशास्त्रेषु कृतं
मस्तत्रात्मनस्तत्त्वमप्रतिपद्य वेदांतेभ्यश्चानायासेन तत्प्रतिपद्यते तत्तत्शास्त्रेषु वृथानायाचिरं परिश्रान्तमित्यनुवाच नानाह. कपिलेति. कपिल० प्रमुखवति
संबोधनं. तत्र कपिलः तांस्वशास्त्रप्रणेता. पतंजलियोगशास्त्रस्य. गोतमो न्यायशास्त्रस्य. कणभुक् वेदशास्त्रस्य. प्रमुखवति न जामिनिप्रभृत्या
गृह्यते मयि आरोपयितेति रिक्तमां चोर्वोरोपरपापराधसहनं कुरुध्वं. प्रार्थनायां लोट्. हियस्मात्पुति गंतव्यमस्यादिश्रुतिप्रतिपाद्यं कर्णशकुलीगतं च स्वधनं
स्वात्मलक्षणं विनंस्वीय कर्णाभरणलक्षणं च विस्मृत्य अधीतवाक्यादापाततः प्रतिपन्नमपि पुनरविचिंत्य अन्यत्र स्पष्टं माहात्म्यं तत्प्रतिपादकं तत्रमात्रं
कपिलपतंजलिगोतमकणभुक् प्रमुखाः क्षमां मयि कुरुध्वं स्वधनं भवत्क्षमाहापुति गंतव्यमस्यादिश्रुतिप्रतिपाद्यं कर्णशकुलीगतं च स्वधनं ३० विकलाधिकवि
धयो मयि सकलास्ति इति साधुगुणवृत्त्या श्रुतयोपुतान्यगतयोमतयोयतिनामिवोपनिषदनये ३१
अपहारित्वं भवत्सु भवदीयतंत्रेषु भाष्येषु प्रासु च मुधावृथा शोधितं विचारितं गवेषितं च स्मृतेषां धनमस्मत्प्राप्तं भवत्सु तदपहारित्वं भारोप्य
वृथाशोधनमहं मुचितं माहात्म्यं तस्मिन् क्षमापनं मुचितं मित्युपहासः ३० नन्वितरशास्त्रवदपमिषदाभयिनात्मपरत्वं तत्र प्राणाद्युपास्तिविधीनां बद्धं मुपलं
भात् आत्मवाक्येषु आत्मावा अरे इष्टव्यः आत्मानमेव लोकमुपस्तीत. यत्तद्वर्तमानं देवमर्थं कुरुयुपासत इत्यादि श्रुतिस्मृतिषु विधिप्रत्ययोपास्तिपदयो
दर्शनात् ज्ञानस्य वा प्रसरव्यानस्य वा जीवे ब्रह्मत्वारोपेणापसनस्य वा विधानात् सर्वोपनिषदां विधिपरत्वात् नश्यं भावादित्याशंक्याह. विकलेति. विकला०
धयः विकला अविद्यमानाः अश्विलाः समस्ताः विधयः आत्मज्ञानप्रसरव्यानतदुपासनविषयानि भोगायासुतास्तथोक्ताः त्यक्तं सर्वोपनिषदां प्रत्यक्षकलाः श्रु
तयः सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म योयं विज्ञानमयः प्राणेषु दृश्यते ज्योतिरित्याद्येवं तत्वाक्यं तत्त्वमस्यादि महावाक्यनूपाः पुतान्यगतयः पुता अपरिहृता
अन्यस्मिन् ब्रह्मलोकादौ ब्रह्मविदां गतिरर्चिरादिमार्गेण गमनं यन्मिस्ताः तथोक्ताः सत्यः न तस्य प्राण उत्क्रांमंति अत्रैव समवलीयंत इति स्मृतं ३१ अन्यत्र

स म

१२